
DOI

УДК: 274.5 (477.43 Кам'янець-Подільський) «1898/1901» 09

Володимир Островий (м. Хмельницький)

кандидат історичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри

суспільних дисциплін гуманітарного факультету,

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

E-mail: ost.v.m.197@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7998-7949>

До історії будівництва лютеранської кірхи в м. Кам'янці-Подільському

Стаття присвячена питанню відведення ділянки землі під будівництво молитовного будинку в м. Кам'янці-Подільському місцевій лютеранській громаді в другій половині XIX ст. Метою статті є з'ясування та уточнення всіх обставин, а також систематизація процесу надання земельної ділянки міською владою м. Кам'янець-Подільського місцевій німецькій Євангелічно-лютеранській спільноті під побудову кірхи. Методологія дослідження базується на принципах системного аналізу та узагальнення, історизму, об'єктивності і всебічності. Використано методи: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, аналіз історичних джерел, систематизації.

Наукова новизна. На основі аналізу широкої джерельної бази з'ясовано та уточнено, а також конкретизовано весь комплекс причин, що відтермінували заявлене будівництво майже на півстоліття. Встановлено першу дату письмового звернення представника лютеранської громади на ім'я Подільського цивільного губернатора з клопотанням про відведення земельної ділянки для будівництва молитовного будинку та прослідковано хронологію листування з владними інституціями з цього питання. Вперше опубліковано копію письмового звернення німецько-лютеранської спільноти м. Кам'янець-Подільського до Кам'янецької міської Управи від 14 березня 1898 р. з особистими підписами активних членів, а також копію креслення ділянки на плані м. Кам'янець-Подільського, відведеної протоколом міської Думи від 19 червня 1898 р. під будівництво лютеранської кірхи.

Висновки. Обґрунтовано припущення, що однією з вирішальних причин відтермінування відведення ділянки під забудову молитовного будинку та школи для місцевої лютеранської спільноти, окрім її малочисельності, а також фінансової неспроможності, була політична упередженість місцевої влади. Користуючись неможливістю громади, імперська влада тривалий час пропонувала ділянки землі на завідомо незручних та не прийнятних статутом Євангельсько-лютеранської церкви локаціях, на що лютерани не могли погодитися. В підсумку, молитовний будинок був побудований майже через півстоліття з моменту першого письмового звернення уповноваженого церковного опікуна Євангелічно-лютеранської спільноти міста.

Ключові слова: німецькі поселенці, лютеранська кірха, м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільська Євангелічно-лютеранська спільнота.

Volodymyr Ostroviy (Khmelnyskyi)

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Social Disciplines Faculty of Humanities,

Associate Professor of the Department of Social Disciplines

Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

E-mail: ost.v.m.197@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7998-7949>

To the History of the Construction of the Lutheran Church in Kamianets-Podilskyi

The article is dedicated to the issue of allocating a plot of land for the construction of a prayer house in the city of Kamianets-Podilskyi for the local Lutheran community in the second half of the 19th century. The aim of the article is to clarify and specify all the circumstances, as well as to systematize the process of granting a land plot by the city authorities of Kamianets-Podilskyi to the local German Evangelical Lutheran community for the construction of a kirche (church).

The research methodology is based on the principles of systems analysis and generalization, historicism, objectivity, and comprehensiveness. The following methods were used: comparative-historical, problem-chronological, analysis of historical sources, and systematization.

Scientific novelty. Based on the analysis of a wide range of sources, the entire set of reasons that delayed the planned construction by almost half a century has been clarified and specified. The initial date of the written request by the representative of the Lutheran community to the Podilsk civil governor, requesting the allocation of a plot of land for the construction of a prayer house, has been established, and the chronology of correspondence with governmental institutions on this matter has been traced. For the first time, a copy of the written appeal of the German Lutheran community of Kamianets-Podilskiy to the Kamianets City Council dated March 14, 1898, with personal signatures of active members, has been published, as well as a copy of the plot drawing on the map of Kamianets-Podilskiy, allocated by the protocol of the City Duma on June 19, 1898, for the construction of the Lutheran kirche.

Conclusions. It is reasonably assumed that one of the decisive reasons for the delay in allocating a plot of land for the construction of a prayer house and a school for the local Lutheran community, apart from its small numbers and financial insolvency, was the political bias of the local authorities. Taking advantage of the community's lack of resources, the imperial authorities repeatedly offered plots of land in locations that were clearly inconvenient and unacceptable according to the statutes of the Evangelical Lutheran Church, to which the Lutherans could not agree. As a result, the prayer house was built almost half a century after the first written petition of the authorized church warden of the Evangelical Lutheran community of the city.

Key words: German settlers, Lutheran church, Kamianets-Podilskiy, Kamianets-Podilskiy Evangelical Lutheran community.

Проблематика дослідження історії будівництва лютеранської кірхи в м. Кам'янці-Подільському не є новою, але, незважаючи на це, нараховує порівняно невелику історіографію. Так, розробкою даного питання займалися місцеві краєзнавці О. В. Будзей¹⁻², О. Б. Задорожнюк³, В. А. Нестеренко⁴ та ін. Однак, деякі аспекти даної проблеми потребують уточнення та додаткового дослідження. Важливо зазначити, що в дослідженні також використано джерела Кам'янець-Подільського державного архіву, які в ньому зберігалися до 2003 року. Станом на момент публікації статті, вказані матеріали відсутні у фондах Держархіву Хмельницької обл., куди, власне, після пожежі було переведено весь корпус документів Кам'янецької архівної установи.

Поява лютеран в історії м. Кам'янця-Подільського відноситься до другої половини XVI ст., коли вони фіксуються офіційно на королівській військовій службі Речі-Посполитої⁵.

Як відомо, чисельне їх зростання та, як наслідок, посилення соціально-економічної і культурної ролі в розвитку міста, відноситься вже до другої половини XIX ст. Особливе місце в історії м. Кам'янця-Подільського цього періоду належить громадським діячам, лікарям, учителям та підприємцям німецького походження, серед яких, перш за все, необхідно виокремити відомі родини Фаренгольців і Краммів⁶⁻⁷.

Ідея побудови в м. Кам'янці-Подільському лютеранської кірхи зародилася, очевидно, ще в першій половині XIX ст., оскільки поволі зростаюча

¹ Будзей О. В. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів: Світ, 2005. 272 с. : іл. – (Історичні місця України).

² Будзей О. Кам'янецькі лютерани: три хвили // Подолянин. Кам'янець-Подільський, 2006. № 30 (832) 28 лип. С. 7.

³ Задорожнюк А. Б. Німецькі переселенці в історії Кам'янця-Подільського / Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р. / ред.: О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький, Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський : ПП "Медобори-2006", 2016. С. 41-42.

⁴ Нестеренко В., Сторчовий В. Релігійні громади Кам'янця-Подільського у 1920–1930-х рр. Історія релігій в Україні. 2018. Вип. 28, ч. 1. С. 283–295.

⁵ Будзей О. Кам'янецькі лютерани: три хвили // Подолянин. Кам'янець-Подільський, 2006. 28 лип. С. 7.

⁶ Мазурик Є. В. Нариси про минуле і сьогодення медицини Кам'янця-Подільського і Хмельниччини. Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. 284 с.

⁷ Мазурик Є. Едмунд Фаренгольц. Подолянин. Кам'янець-Подільський, 2000. 12 трав. С. 11.

лютеранська громада губернського центру Поділля прагнула задовольнити власні релігійні та культурно-освітні потреби.

Необхідно зазначити, що станом на 1845 р. у м. Кам'янці-Подільському нараховувалося 47 лютеран: 29 чоловіків та 18 жінок. Відповідно, в повіті проживало 15 лютеран, з яких 10 – чоловіків та 5 – жінок⁸.

Тому на початку 1858 р. лютеранська громада в особі церковного опікуна Євангельсько-лютеранської спільноти міста відставного штабс-капітана Федора Фаренгольца звернулася офіційно до Подільського цивільного губернатора В. П. Пфелера з клопотанням про дозвіл на будівництво церкви для місцевої лютеранської громади, призначення пастора, а головне – навчання дітей. Також громада просила пожертвувати на цю справу 1500 руб. сріблом, надати місце під церкву і, водночас, побудувати приміщення для пастора, в якому буде можливість збирати прихожан для молитви⁹.

Як наслідок, місцева влада виділила під реалізацію цієї мети земельну ділянку площею 3000 сажнів² в передмісті Польських фільварків. Оскільки відведена територія знаходилася на значній відстані від центру міста, громаду вона не задовільнила. Тож лютеранська спільнота звернулася з проханням замінити виділену ділянку на іншу, вказавши на конкретну, яка була розташована при виїзді з Польських фільварків до міста під назвою «Дівочий Рондель» (турецький бастион – оборонна споруда в старому місті Кам'янця-Подільського)¹⁰.

Вже 17 лютого 1858 р. до Подільської губернської будівельної та дорожньої комісії за приписом від губернатора було надіслано вкопювання з Нового Плану м. Кам'янця-Подільського, затвердженого ще у 1845 р. з позначенням місця, яке передбачалося відвести під будівництво Євангельсько-лютеранської церкви (між Польськими та Руськими фільварками). Однак, звернення не було підтверджено підписом губернатора, а тому його відхилили як відповідне ст. 652, т. 11, ч. 1. Зводу Законів та ст. ст. 246-247, т. 12, ч. 1. Статуту духовних справ іноземних

сповідань, тобто, для позитивної відповіді був необхідний дозвіл від Міністерства внутрішніх справ. Отже, стає очевидним, що, навіть на початковому етапі, просування справи вже почало гальмуватися¹¹. (*Датування в дослідженні по- дано за Юліанським календарем – В. О.*)

Проте 9 березня 1858 р. губернський землемір отримав від місцевої влади вказівки про необхідність відведення ділянки на Польських фільварках¹².

28 серпня 1858 р. Федір Фаренгольц написав звернення на ім'я Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора з проханням виділити місце та сприяти будівництву в м. Кам'янці-Подільському лютеранської кірхи для задоволення релігійних потреб місцевої громади. В ньому зазначалося, що губернський Євангелічно-лютеранський пастор мешкав у м. Немирові Брацлавського повіту, на відстані 240 верст від м. Кам'янця-Подільського, та приїздив до м. Кам'янця один раз на рік і всього на декілька днів, що унеможливило повноцінне богослужіння для лютеран губернського міста.

З'ясовано, що пастор м. Немирова не тільки отримував платню від держави, а ще й додатково утримувався коштом власника містечка. Необхідно зазначити, що на момент цього звернення лютеранська спільнота міста вже пожертвувала на справу будівництва 1500 руб. Тому, у своєму клопотанні, з метою економії коштів, Ф. Фаренгольц запропонував перевести на державне утримання майбутнього намісника у губернському центрі, а пастора м. Немирова – залишити на утриманні господаря містечка¹³.

У наступних письмових зверненнях на ім'я губернатора (від 7 та 13 червня 1858 р.) Ф. Фаренгольц зазначав, що виділення ділянки в передмісті Польських фільварок не влаштувало парафіян. Перш за все, німецьку громаду не задовольняло те, що ділянка була розташована в чистому полі, де не було ніякого поселення, на відстані трьох верст від помешкання прихожан. Окрім того, під час розливу р. Смотрич, велика площа землі затоплювалася водою та ніяким екіпажом

⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 1, спр. 6342, арк. 3.

⁹ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. 228, оп. 1, спр. 3144, арк. 1.

¹⁰ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 12.

¹¹ ДАХМО, ф. 228, оп. 1, спр. 3144, арк. 21–31.

¹² Там само, арк. 2–3.

¹³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, спр. 369, арк. 1–2.

неможливо було дістатися місця призначення. І, нарешті, відповідно до статуту Євангелічно-лютеранської церкви, кірха мала бути побудована біля помешкань парафіян. Одночасно, церковний опікун клопотав про відведення відповідного місця під будівництво Євангеліської церкви та молитовного будинку, який в подальшому мав перетворитися на пасторат¹⁴. А відтак, Ф. Фаренгольц просив владу виділити місце під будову в першій частині самого Кам'янця за № 36¹⁵. Тим більше, Кам'янецький міський голова Чайковський 15 грудня 1858 р. надав офіційну відповідь на запит губернатора від 29 листопада 1858 р. «[...] ділянка за № 36 належить місту та може бути надана під будівництво лютеранської церкви, від чого місто не може мати ніяких збитків [...]»¹⁶.

Громада продовжувала виборювати своє право, надіславши 2 березня 1860 р. звернення до Департаменту духовних справ іноземних сповідань МВС та особисто на ім'я Імператора. На цей час спільнота вже збрала кошти на утримання школи та, навіть, отримала згоду від міністра внутрішніх справ С. С. Ланского¹⁷. Залишалося отримати дозвіл від генеральної консисторії.

14 та 18 березня 1860 р. Подільський губернатор звертався з даного приводу до Єпархіального начальства, яке, в свою чергу, надіслало відповідний запит до Санкт-Петербурзької Євангелічно-лютеранської генеральної консисторії. Консисторія надала негативну відповідь, мотивуючи відмову замалою кількістю прихожан. Тому дозвіл на будівництво лютеранської кірхи в м. Кам'янці в результаті цих звернень отримано не було¹⁸.

Але, вже 4 вересня 1860 р. Департамент духовних справ дав дозвіл на прохання громади¹⁹. 5 листопада 1860 р. Губернське правління за пропозицією начальника губернії від 13 жовтня 1860 р. за № 5869 про будівництво в м. Кам'янці

Євангелічно-лютеранської церкви зобов'язало міську Думу відвести ділянку під забудову²⁰. Було прийнято рішення про відведення місця на першій ділянці²¹.

Однак, 4 вересня 1862 р. у відповіді за № 780 Київський військовий, Подільський та Волинський генерал-губернатор повідомив, що на підставі Височайше затвердженого плану міста та особливої ділянки землі на ньому під назвою «Дівочий Рондель», дотримуючись встановленого порядку (ст. 301 Статуту Будівельного т. 12, ч. I. Зводу Законів 1 вид. 1854 р.), дозвіл на будівництво молитовного будинку разом зі школою може бути надано не раніше, ніж спільнота надасть необхідні кошти. Окрім того, в даному випадку МВС опиралося на Височайше повеління від 1847–1855 рр. про заборону нових витрат з державної скарбниці відносно протестантського духовного відомства²². Як наслідок, справу було призупинено. Лютеранська спільнота м. Кам'янця звернулася до «Київського округового комітету каси взаємодопомоги для Євангелічно-лютеранських парафій в Росії» з клопотанням надати кошти. Комітет пообіцяв надати під будівництво молитовного будинку 4000 руб. (*Маємо зауважити, що в процесі дослідження факту надання коштів зазначеним комітетом, на які були великі сподівання громади, нами виявлено не було – В. О.*). У зв'язку з цим, 14 жовтня 1866 р. Подільське губернське правління знову надіслало запит на дозвіл будівництва до Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора²³.

13 січня 1867 р. Технічно-Будівельний Комітет Міністерства внутрішніх справ Російської імперії вже висунув вимогу переробити план будівництва кірхи з подальшим представленням на підпис Імператору²⁴.

Тим часом, Церковна рада Євангелічно-лютеранської спільноти м. Кам'янця-Подільського

¹⁴ ДАХМО, ф. 228, оп. 1, спр. 3144, арк. 6–7.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, спр. 369, арк. 2 зв.

¹⁶ ДАХМО, ф. 228, оп. 1, спр. 3144, арк. 20.

¹⁷ Там само, арк. 40.

¹⁸ Там само, арк. 43.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, спр. 369, арк. 11.

²⁰ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, спр. 369, арк. 15.

²¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, арк. 18 зв.

²² Там само, арк. 27–27 зв..

²³ Там само, арк. 35'–36.

²⁴ Там само, арк. 39.

на жертовні гроші громади придбала ділянку на Польських фільварках за 600 руб., яка до цього перебувала у власності міста. Придбану ділянку розраховували здавати в оренду, з метою утримувати пастора на ці кошти²⁵, а відведену містом земельну ділянку спільнота не використала під забудову молитовного будинка²⁶.

Як наслідок, розпорядженням Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора, ділянка «Дівочий Рондель» була повернута до власності міста та продана за 3000 руб. В свою чергу, генеральна Євангелічно-лютеранська консисторія звернулася до влади з проханням надати виручену суму з продажу ділянки «Дівочий Рондель» для німецької громади, однак отримала відмову. Проте, при купівлі спільнотою згаданої ділянки за 600 руб. не було дотримано вимог Зводу Законів ст. 605, XI т., I ч., який регламентував необхідність отримання дозволу від генеральної лютеранської консисторії. У підсумку громада втратила ділянку «Дівочий Рондель», а нової не набула.

За відсутності власної культової споруди, громада, для задоволення релігійних потреб, використовувала приватні помешкання за домовленістю, а згодом і приміщення жіночої гімназії з дозволу її керівництва²⁷⁻²⁸.

Як бачимо, на заваді реалізації будівництва кірхи та школи в першу чергу стояла відсутність грошей, лише потім – політична складова. До прикладу, економічний фактор підтверджується спробою зібрати добровільні пожертвування на будівництво ще в 1857 р. Так, у поданні Церковної ради Євангелічно-лютеранської громади на ім'я Подільського цивільного губернатора від 1860 р. зазначалося про необхідність стягнути кошти, та ще й з відсотками, з поміщика Проскурівського повіту Олександра Ланга – 50 руб. сріблом та з мешканки м. Кам'янця-Подільського Емілії Керштенс – 5 руб. сріблом, оскільки вказані особи у 1857 р. вписали зазначені суми до церковної шнурової книги, а по факту – не сплатили²⁹.

Про те, що місцева лютеранська громада не була заможною, свідчить доволі скромний перелік

її майна. Так, станом на 23 вересня 1868 р. встановлено, що церковне майно Євангелічно-лютеранської спільноти міста Кам'янця-Подільського складалося з лютеранського цвинтаря, одноповерхового кам'яного будинку з дерев'яними добудовами, фруктовому саду та невеликого городу³⁰.

Впродовж десятиліть громада не полишала надії на будівництво кірхи на належній ділянці. Грошей на справу як і раніше, не вистачало. Про це свідчить звернення громади від 2 травня 1889 р. на ім'я Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора за погодженням із Санкт-Петербурзькою Євангелічно-лютеранською консисторією, датованим 5 червня 1888 р. Просили порушити клопотання про дозвіл Церковній раді Євангелічно-лютеранської спільноти здійснювати збір пожертвувань на будівництво в м. Кам'янці-Подільському молитовного будинку. У відповідь влада послалася на законодавчі обмеження по справі на ст. 652, ч. I. XI т. Статуту духовних справ іноземних сповідань, яка регламентувала можливість будівництва церковних об'єктів у лютеранських парафіях виключно з дозволу Міністерства внутрішніх справ³¹. Тобто, влада робила все, щоби завадити місцевим лютеранам в справі реалізації їх права на задоволення релігійних потреб, оскільки вже тривалий час імперія тримала курс на тотальне зросійщення та насадження російського православ'я. 24 лютого 1898 р. громада вчергове звертається з клопотанням до Кам'янецької міської Думи, в якому просить надати ділянку площею 2400 сажнів² по вул. Транспортній на Новому Плані між садибами п.п. Островського та Сарінова. Одночасно парафіяни зобов'язувалися отримати відповідний дозвіл від генеральної лютеранської консисторії. Серед підписантів звернення необхідно виділити видатних осіб, діяльність яких мала вагоме значення для розвитку німецької громади міста, як лікарі Вільгельм-Донат Іванів Фаренгольц та Едмунд Федорів Фаренгольц, Дунаєвецький пастор Ніколаус Томберг та ін³².

²⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, спр. 369, арк. 52–53 зв.

²⁶ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 12 зв.

²⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 89, спр. 369, арк. 35.

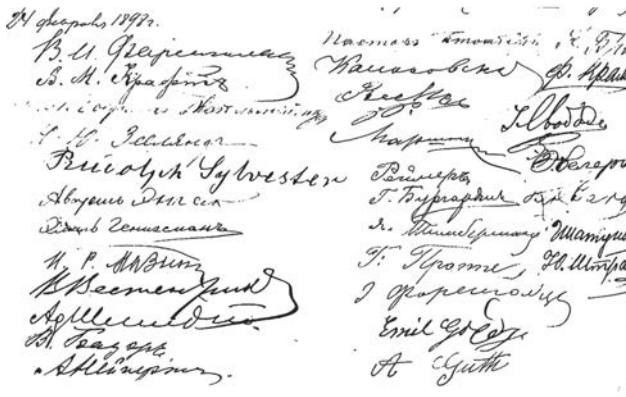
²⁸ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 12 зв.–13.

²⁹ ДАХМО, ф. 228, оп. 1, спр. 3144, арк. 35.

³⁰ ДАХМО, ф. 227, оп. 2, т. 2, спр. 10463, арк. 298–299.

³¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 620, спр. 398, арк. 2.

³² ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 12–13 зв.

Копія підписів активу євангелічно-лютеранської спільноти м. Кам'янця під письмовим зверненням до Кам'янецької міської Думи від 24 лютого 1898 р.

Також особливим авторитетом у громаді користувалися Голова Церковної ради Євангельсько-лютеранської спільноти доктор Діберг, члени Церковної ради колезький асесор фон Фік та надвірний радник Беатер³³.

Встановлено, що на момент звернення до Кам'янецької міської Думи активу лютеранської громади 24 лютого 1898 р., необхідна сума для будівництва молитовного будинку та школи була зібрана³⁴.

Вже 14 березня 1898 р. німецько-лютеранська спільнота м. Кам'янця-Подільського звернулася до Кам'янецької міської Управи з доповненням до поданої раніше заяви про відведення ділянки під будову кірхи на Новому Плані, вказавши місце навпроти помешкання садівника Я. Тімбермана. Тепер громада просила відвести під забудову яку-небудь кутову ділянку землі на самому видному, підвищеному місці, щоби будівля могла слугувати одночасно прикрасою міста³⁵.

Необхідно зазначити, що станом на 15 березня 1898 р. лютеран у м. Кам'янці-Подільському вже нараховувалося 169 осіб: 60 чоловіків, 72 жінки та 37 дітей молодше 15 років³⁶.

Копія письмового звернення німецько-лютеранської спільноти м. Кам'янця-Подільського до Кам'янецької міської Управи від 14 березня 1898 р. з особистими підписами активних членів

В цілому, було прийнято три резолюції міської Думи з питання затвердження ділянки під будову для німецького товариства, зокрема, 3 березня, 23 березня та 21 квітня 1898 року.

23 березня 1898 р. постановою міської Думи за № 94 було відведено лютеранському товариству ділянку землі під будівництво кірхи по вул. Бульварній під № 384 площею 576 сажнів². Про це було оголошено парафіянам особисто пастором Н. Томбергом під час богослужіння у Вербну неділю, що минула. Одночасно, спільнота просила владу долучити до ділянки 24 сажні² з метою її округлення, оскільки громада не володіла достатніми коштами аби придбати цілу сусідню ділянку за № 385, яка була запропонована Управою. На той час ціна за сажень² становила 4 руб. Збільшення ділянки для спільноти було вкрай необхідним кроком, оскільки планувалося побудувати ще й школу³⁷.

Німецько-лютеранського товариства м. Кам'янця

Заявление

Въ дополнение къ поданному раньше въ Городскую Управу заявлению объ отводе части подъ постройку Кирхи на Новомъ Плані, указавши набутое въ владѣніи Тімбермана, общество въ настоящее время илжно проситъ Городскую Управу отвести подъ Кирху какой либо угловой участка земли на самомъ видномъ, возвышенномъ мѣстѣ, дабы зданіе выдѣлялось съ тѣмъ чтобы служить и украшеніемъ города. Просьбу нашу всецѣло представіть намъ на благоустройство Думѣ.

Крестингер Каринъ
 В. М. Графъ
 К. Фризе
 Г. Крамме
 Швабде

В. М. Графъ
 К. Фризе
 Г. Крамме
 Швабде

14 березня 1898 г.

³³ ДАХМО, ф. 227, оп. 2, т. 2, спр. 10463, арк. 298 зб.
³⁴ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 13.
³⁵ Там само, арк. 9
³⁶ Там само, арк. 8.
³⁷ Там само, арк. 6-7

21 квітня 1898 р. було прийнято резолюцію за № 113 до протоколу засідання Кам'янець-Подільської міської Думи, яка засвідчила про безкоштовне відведення ділянки № 384 під будівництво молитовного будинку без долучення 24 сажнів² з ділянки № 385³⁸. Тобто, як бачимо, влада за цих обставин не збиралася поступатися зайвим метром на користь лютеран.

В доповнення до резолюції від 21 квітня уповноважений Кам'янецької Євангелічно-лютеранської спільноти Фрідріх Адольфів Крамм підписав зобов'язання побудувати молитовний будинок до 27 травня 1901 р. У випадку не дотримання зобов'язання, влада міста отримувала право на конфіскацію вказаної ділянки³⁹. Тобто, в разі неспроможності громади виконати взяте на себе зобов'язання внаслідок будь яких несприятливих обставин, право на задоволення релігійних та культурно-освітніх потреб було би втрачено.

На наш погляд, подібне відношення влади було продиктоване негативним досвідом щодо лютеран м. Дунаївців, які чинили організований спротив зросійщенню в освітній сфері, а також, попри заборону, вперто намагалися провадити діловодство німецькою мовою⁴⁰. Тобто, поволі, але впевнено, зростаюча громада в майбутньому становила би загрозу русифікаторській політиці самодержавства.

18 жовтня 1898 р. Департамент духовних справ іноземних сповідань надав дозвіл за № 5578 на будівництво молитовного будинку з подальшим повідомленням генеральної лютеранської консисторії про безкоштовне відведення ділянки площею 576 сажнів² вартістю 2419 руб., 20 коп.⁴¹

Копія плану м. Кам'янець-Подільського ділянки міської землі, за № 384 у кварталі: 119 за планом проекту ділянок для відчуження 40, відведеного протоколом Думи від 19 червня 1898 р. за № 113 Кам'янецькій лютеранській Спільноті Кам'янецьким міським землеміром Георгієм Романовим. Площа ділянки 576 сажнів⁴²

Внаслідок чого, у своєму зверненні від 23 серпня 1899 р. до Кам'янецької міської Управи Ф. А. Крамм просить надати розпорядження про здійснення дарчого акту у Кам'янецького нотаріуса Л. Б. Мандельштама (№ реєстру 5407)⁴³ відносно закріплення даної ділянки землі за Церковною радою лютеранської парафії м. Кам'янця-Подільського⁴⁴.

³⁸ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 5.

³⁹ Там само, арк. 1

⁴⁰ Іваненко О. Обличчям до Європи: Наддніпрянська Україна в європейській науково-освітній відносині (друга половина XIX – початок XX ст.). Збірник документів і матеріалів. Упорядник. Оксана Іваненко. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2018. С. 227-228.

⁴¹ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 28.

⁴² ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 3.

⁴³ ДАХМО, ф. 215, спр. 39, арк. 83 зв.

⁴⁴ ДАХМО, ф. 249, оп. 1, т. 2, спр. 6420, арк. 28.

Kamenez-Pod. Die evangelische lutherische Kirche

*м. Кам'янець-Подільський.
Євангелічно-лютеранська церква.
Зовнішній вигляд⁴⁵*

Як вже відомо, Євангелічно-лютеранська церква була збудована у визначений термін та урочисто відкрита в 1901 р.

На честь цієї події власником магазину канцелярських товарів у м. Кам'янець-Подільському Лазарем Варгафтігом було видано поштові листівки, які вірогідно були віддруковані в Німеччині

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що місцева лютеранська громада на початку XIX ст. не була достатньо чисельною, фінансово заможною та тривалий час не мала економічної спроможності побудувати молитовний будинок разом із школою. До того ж, імперська влада впевнено стояла на заваді реалізації цього прагнення, опираючись на самодержавний бюрократичний апарат, впроваджуючи в життя політику контролю та зросійщення «інородців».

Як з'ясувалося, влада, начебто, і не відмовляла у відведенні земельної ділянки, однак, тривалий час пропонувала її в непристосованому для цього місці, вочевидь розраховуючи, що лютеранська спільнота сама від неї відмовиться через неналежне розташування.

Станом на 1898 р. громада збирала необхідні кошти та віднайшла важелі впливу і, хоча й запізно, але все-таки домоглася відведення вигідно розташованої міської ділянки під забудову кірхи.

Кирка лютеранская – Temple luthérain Lutherische Kirche Каменецъ-Подольскій – Kamenetz-Podolie Внутренній видъ Кирки Interieur de temple Innere Ansicht der Kirche

*м. Кам'янець-Подільський. Лютеранський храм.
Лютеранська Церква. Інтер'єр храму. Внутрішній вигляд церкви⁴⁶*

⁴⁵ Кірха в місті Кам'янець-Подільському. URL: <https://surli.cc/vrffzc> (дата звернення: 25. 05. 2025).

⁴⁶ Там само.

З часом чисельність лютеран збільшувалася. Станом на 1 січня 1909 р. у місті їх уже нараховувалося 312 осіб⁴⁷.

На жаль, доля місцевої лютеранської громади склалась трагічно. Першим випробуванням стала Перша світова війна, яка спричинила примусове виселення частини парафіян у глибоку імперію (дехто зумів емігрувати, а хтось загинув у воєнних діях). Негативно вплинули на громаду також революційні події 1917–1921 років.

Остаточну крапку на існуванні лютеранства в місті поставила советська влада. В 1934 р. приміщення кірхи використовували як зерновий

склад, дзвіницю було демонтовано⁴⁸. 29 листопада 1935 р. президія міської ради ухвалила рішення про закриття кірхи в зв'язку з відсутністю пастора та наявності всього 14 прихожан. Надалі приміщення Євангелічно-лютеранської церкви було передано міському відділу фізкультури для влаштування спортивного залу⁴⁹.

В період Другої світової приміщення бувшої кірхи було значно пошкоджено. Надалі в будівлі розмістили дитячо-юнацьку спортивну школу № 1.3 огляду на вищезазначене зрозуміло, що на цьому проблема не вичерпується та потребує подальших наукових досліджень.

References

1. Budzej, O. V. (2005). *Vulytsiamy Kam'iansia-Podil's'koho*. L'viv: Svit. [in Ukrainian].
2. Zadorozhniuk, A. B. (2012) Nimets'ki pereselentsi v istorii Kam'iansia-Podil's'koho. *Kam'ianets'-Podil's'kyj u konteksti ukrains'ko-ievropejs'kykh zv'iazkiv: Proceedings of the 4th International Conference*. Kam'ianets'-Podil's'kyj. (41-42) [in Ukrainian].
3. Nesterenko, V., Storchovyj, V. (2018). Relihijni hromady Kam'iansia-Podil's'koho u 1920–1930-kh rr. *Istoriia religij v Ukraini*. (28), 283–295. [in Ukrainian].
4. Mazuryk, Ye. (1999). *Narysy pro mynule i s'ohodennia medytsyny Kam'iansia-Podil's'koho i Khmel'nychchyny*. Kam'ianets'-Podil's'kyj: Abetka. [in Ukrainian].

⁴⁷ Нестеренко В., Сторчовий В. Релігійні громади Кам'янця-Подільського у 1920–1930-х рр. Історія релігій в Україні. 2018. Вип. 28, ч. 1. С. 285.

⁴⁸ Будзей О. Кам'янецькі лютерани: три хвили. Подолянин. Кам'янець-Подільський, 2006. 28 лип. С. 7.

⁴⁹ Нестеренко В., Сторчовий В. Релігійні громади Кам'янця-Подільського у 1920–1930-х рр... С. 291.